

Бексултанов Э.А.

**КОМПЕТЕНЦИЯ, КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК, КЫРГЫЗ ТИЛИНИН
МОРФОЛОГИЯСЫН ОКУТУУДАГЫ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК ТУУРАЛУУ**

Бексултанов Э.А.

**КОМПЕТЕНЦИЯ, КОМПЕТЕНТНОСТЬ, О КОМПЕТЕНТНОСТИ
В ИЗУЧЕНИИ МОРФОЛОГИИ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА**

Beksultanov E.A.

**COMPETENCE, COMPETENCE, ABOUT COMPETENCE OF STUDYING
OF MORPHOLOGY OF THE KYRGYZ LANGUAGE**

УДК: 371.1

Макалада компетенция, компетенттүүлүк, кыргыз тилинин морфологиясын орто мектептин 5-классында окутууда окуучулардын компетенттүүлүгүн өнүктүрүү жөнүндө сөз жүрөт. Мында биринчи кезекте компетенция, компетенттүүлүк, сабактарды өтүүгө карата компетенттүү мамиле маселелерине түшүндүрмөлөр берилди.

Ошондой эле окуучулардын сабак процесси маалындагы компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүгө да атайын көңүл бөлүндү. Бул максатта атайын өзөктүк милдеттер иштелип чыкты жана тийиштүү багыттары аныкталып көрсөтүлдү. Бул аталган өзөктүк милдеттер кыргыз тилинин морфологиясынын материалдарын мектептин 5-классында өздөштүрүүдө окуучулардын компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүгө негиз болуп беришет.

Негизги сөздөр: компетенция, компетенттүүлүк, компетенттүү мамиле, билгичтиктер жана көндүмдөр, сабак процесси, компетенттүүлүктү өнүктүрүү, өзөктүк милдеттер, сынчыл ойлом, өз алдынча иштөө, өзүн өзү уюштуруу, өзүн өзү текшерүү, топто иштөө, себептик-натыйжалык байланыштарды аныктоо, проблемалык кырдаалды түзүү.

В статье речь идет о компетенции, компетентности, развитии компетентности школьников при изучении морфологии кыргызского языка в 5 классе средней школы. Здесь в первую очередь даны пояснения по вопросам компетенции, компетентности, компетентного подхода к проведению уроков.

Также специально уделены внимание развитию компетентности школьников во время процесса проведения урока. В этих целях разработаны специальные ключевые задачи и определены соответствующие направления. Эти названные ключевые задачи станут основой развитию компетентности школьников в освоении в 5 классе школы материалов морфологии кыргызского языка.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, компетентный подход, умения и навыки, учебный процесс, развитие компетентности, ключевые задачи, критическое мышление, самостоятельная работа, самоорганизация, самопроверка, работа в группе, определение причинно-следственных связей, создание проблемных ситуаций.

In article it is about competence, competence, development of competence of school students when studying morphology of the Kyrgyz language in the 5th class of high school. Here in the first ochered are this the explanation according to questions of competence, competence, competent approach to carrying out lessons.

Are also specially given attention to development of competence of school students during process of carrying out a lesson. Special key tasks are for this purpose developed and the corresponding directions are determined. These called key tasks will become a basis to development of competence of school students of development in the 5th class of school of materials of morphology of the Kyrgyz language.

Key words: competence, competence, competent approach, skills, educational process, competence development, key tasks, critical thinking, independent work, self-organization, self-examination, work of group, determination of causes and effect relationships, creation of problem situation

Америкалык лингвист-окумуштуу Н.Холмскийдин эмгектеринен улам илимий коомчулук тарабынан кабылданган **компетенция** түшүнүгү кыргыз тилин, анын морфологиясын окутуу методикасында, аны окутуунун жалпы жана жекече максаттарын аныктоодо колдонулат.

Көп маанилүү **компетенция** термининин сөздүктөрдө аныкталып берилген маанилеринин бири – бул адистин (биздин мисалыбызда – кыргыз тили мугалиминин) белгилүү бир тармак боюнча жакшы маалыматтуу болушу, билимдерге, тийиштүү тажрыйбаларга ээ экендиги. Азыркы заманбап методика илиминде компетенция бул кайсы бир окуу предмети, мисалы, кыргыз тили предмети боюнча билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн жыйындысы, ага ээлик кылуу деп түшүнүлөт. Компетенция термини менен катар эле компетенттүүлүк термини пайдаланылат: Бул түшүнүктөр мындайча ажырымдалышат: компетенция – бул «сабактын жүрүшүндө ээ болчу билимдердин билгичтиктердин, көндүмдөрдүн комплекси жана окутуунун мазмундук компонентин түзүп турат»; компетенттүүлүк – бул инсандын «түзүлгөн компетенциянын негизинде ишмердүүлүктү аткарууга карата анын жөндөмдүүлүгүн аныктоочу бөтөнчөлүгү». Дагы да тактасак, компетенция – бул мугалим менен катар эле окуучунун белгилүү бир чөйрөдөгү натыйжалуу, кайтарымдуу ишмердүүлүгү үчүн зарыл билим алуучулук даярдыгына карата мурдатан аныкталып берилген социалдык талап. Компетенттүүлүк – окуучунун ага карата инсандык мамилесин жана ишмердүүлүк предметин камтуучу тийиштүү компетенцияга ээ болуусу. Компетент-

түүлүк – бул инсандын калыптанган сапат-мүмкүнчүлүгү: окуучунун белгилүү бир социалдык жана инсандык-маанилүүлүк чөйрөдөгү ишмердүүлүк тажрыйбасы менен шартталган сапаттарынын (баалуулук-маңыздык багыттардын, билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн, жөндөмдүүлүктөрдүн) жыйындысы.

Дүйнөлүк билим берүү практикасында компетенттүүлүк түшүнүгү борбордук, өз алдынчалуу «түйүндүк» түшүнүк эсебинде, себеби инсандын компетенттүүлүгү: биринчиден, билим берүүнүн интеллектуалдык жана практикалык түзүмүн өзүнө камтып турат; экинчиден, компетенттүүлүк түшүнүгүндө билим берүүнүн мазмунунун интерпретациясынын идеологиясы орун алат; үчүнчүдөн, инсандын компетенттүүлүгү интегративдик табиятка ээлик кылат, андан да ал маданияттын жана ишмердүүлүктүн кеңири чөйрөсүнө тийиштүү бир катар бир тектүү же бири-бирине жакын билимдерди жана тажрыйбаны өзүнө камтыйт.

Инсандын компетенттүүлүгү белгилүү бир түзүмгө ээ, мунун түзүмдүк бөлүктөрү адамдын күнүмкү, кесиптик жана социалдык жашоонун ар түрдүү көйгөйлөрүн чечүүгө карата жөндөмдүүлүгү менен байланышкан.

Инсандын компетенттүүлүгүнүн түзүмүндө төмөндөгүлөр камтылган:

- өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгү чөйрөсүндөгү компетенттүүлүк;
- жарандык-коомдук ишмердүүлүк чөйрөсүндөгү компетенттүүлүк;
- социалдык-эмгектик ишмердүүлүк чөйрөсүндөгү компетенттүүлүк;
- маданий-эс алуу ишмердүүлүк чөйрөсүндөгү компетенттүүлүк.

Инсандын компетенттүүлүктүн белгилүү бир деңгээлине жетишүү процессинде калыптануучу билимдеринин жана практикалык тажрыйбаларынын ичинен негизгилери болуп өз алдынча билим алуу, сынчыл ойлом, өз алдынча иштөө, өзүн өзү уюштуруу жана өзүн өзү текшерүү, топто иштөө, чечилиштин ар кандай варианттарынын натыйжаларын жана кесепеттерин прогноздой билүү, себептик-натыйжалык байланыштарды аныктоо, проблемалык кырдаалды түзө билүү жана чечүү көндүмдөрү эсептелинет.

Ушунда лингвистикалык билим алуудагы «компетенция» түшүнүгүнүн түзүүчү элементтерин ачуу зарыл болуп турат. Карайлы:

Билимдер – бул ишти аткаруу үчүн талап кылынуучу фактылардын жыйындысы. Билимдер – көндүмдөрдөн кыйла кеңири түшүнүк. Билимдер адам эмгектенген интеллектуалдык контекст катары көрүнөт.

Көндүмдөр – бул белгилүү бир милдетти аткаруунун каражаттарына жана усулдарына ээлик кылуу. Көндүмдөр кеңири диапозондо – дене күчү менен ийкемдүүлүктөн адистештирилген окутууга

чейин көрүнүшөт. Көндүмдөр үчүн жалпы болуп алардын конкреттүүлүгү эсептелинет.

Жөндөмдүүлүк – белгилүү бир милдетти аткарууга тубаса ийкемдүү болуу. Жөндөмдүүлүк мааниси жагынан бөтөнчө шыктуулук түшүнүгүнө жакындашат.

Өзүн алып жүрүүнүн **бир калыптуулугу (стереотип)** милдеттерди аткаруу үчүн жүзөгө ашырылуучу иш-аракеттердин көзгө көрүнгөн формаларын билдирет. Өзүн алып жүрүү кырдаалга карата мурасталып алынган жана кийинчерээк иштелип чыккан мамилелерди жана да кырдаалдык дүүлүктүргүчтөрдү өзүнө камтыйт. Биздин өзүбүздү алып жүргөнүбүз өз баалуулуктарыбызды, этикабызды, ишенимдерибизди жана курчап турган дүйнөгө болгон мамилебизди ачыкка чыгарат. Качан адам өзүнө ишенгендигин көрсөткөндө чогуу иштегендерден топ түзөт же аракеттенүүгө даяр экенин билдирет, анын өзүн алып жүрүүсү уюшунун талаптарына ылайык келет. Өзөктүү аспекти болуп бул өзүн алып жүрүүгө байкоо жүргүзүү мүмкүндүгү эсептелинет.

Чымыркануу – бул менталдык жана денелик ресурстарды белгилүү бир багытка аң-сезимдүү түрдө жумшоо. Чымыркануу жумушчу этиканын өзөгүн түзүп турат. Ар кандай адамдын жөндөм-шыгынын жетишсиздигин же орточо жөндөмдүүлүгүн кечирүүгө болот, бирок жетишсиз чымыркануу түк кечирилбейт. Чымыркануусуз адам сүйрөгүчү (ат, эшек же өгүз) жок арабаны, трактору жок чиркегичти эске салат. Ооба, аларда жөндөмдүүлүк ашып-ташып турса да, эч кыймылсыз мурдагы ордунда калышат.

Азыркы шарттарда бизди көбүрөөк кызыктырганы билим берүүгө карата компетенттүү мамиле болуп турат. Компетенттүү мамилени изилдөөгө жана иш практикасында колдонууга карата кызыгуу коомдун бүткүл билим берүү системасын олуттуу модернизациялоого болгон зарылдыктардан улам. Билим берүү процессине, эң башкысы, ЖОЖдордун жана мектептердин бүтүрүүчүлөрүн даярдоонун натыйжаларына карата муктаждыктын өсүшү алынган билимдин коомдун илимдин жана өндүрүштүн ар кыл тармактарындагы келип чыкчу көйгөйлөрдү чечүүдөгү дайымкы керектөөлөрүнөн алыстап баратканынан улам күчөп тынчсыздануусу менен түшүндүрүлөт. Экинчи жагынан, мектептин бүтүрүүчүлөрүн кандай болсо, так эле ошондой болочок адистерди даярдап чыгаруунун өзүндөгү терс көрүнүштөр дагы да ачыкка чыгып отурат, ал мындан көрүнөт: билим алууга карата оң мотивациянын калыптанбаганы; өсүп жаткан муундун жаңы билимдерди өз алдынча алууга жана ишмердүүлүктүн түрлөрүн калыптандырууга жетишсиз умтулганы; өсүп жаткан муунда баалуулуктар системасынын бурмалангандыгы; окуп жаткандардын билим алуунун окуу процессинде кандай болсо, так эле ошондой алынчу натыйжаларга карата бардык тепкичтеринде жекече позицияларынын

такыр жоктугу. Анан ушул кейиштүү жагдай коомдун жана мамлекеттин мектептердин жана ЖОЖдордун демилгелүү, сынчыл ой жүгүртө алган бүтүрүүчүлөрүнө деген муктаждыгы ыкчам өсүп отурган учурда болуп отурат.

Окумуштуулардын пикиринче, компетенттүү мамиле билим берүүчүлүк процессти жана аны ой элегинен өткөрүүнү бир бүтүнгө бириктирүүнү көңүлгө алат, мунун жүрүшүндө окуп жаткандын инсандык позициясынын, анын өзүнүн ишмердүүлүгүнүн окуу предметине (кыргыз тили предметине) карата мамилесинин түзүлүп калыптануусу ишке ашат.

Көптөгөн изилдөөчүлөр компетенттүү мамиленин билим алууга багыт алгандан олуттуу айырмалануучу бөтөнчөлүктөрүн келтиришет, ал төмөндөгүлөрдөн көрүнөт:

1) максаттардын дал келүүсү – жигердүү социалдык ыңгайлашууга, турмуштук позициясын өз алдынча тандоого, кесиптик билим алууну улантууга, өз алдынча билим алууга жана өзүн өзүн ар тараптуу өркүндөтүүгө даярдык көрүү;

2) багытталгандык – билим берүүнү түзүүчү интеллектуалдыкты, көндүмдү жана эмоционалдык-баалуулукту бириктирүү;

3) интегративдүүлүк – белгилүү бир ишмердүүлүк чөйрөсүнүн тийиштүү билгичтиктерин жана билимдерин гана эмес, ошондой эле окуп жаткандардын алдыга коюлган максатка жетишүүдөгү инсандык сапаттарын бир бүтүнгө бириктирүү.

Арийне, компетенттүү мамиле салттуулукту танбайт, окуучунун субъективдүүлүгүнүн билим алуучулук элементин кошуп, аны толуктап турат. Башкача айтканда, компетенттүү мамиленин идеалдуу моделинде билим берүүнүн натыйжасы мазмундан тышкарыдан сунушталгандан гана эмес, ошондой эле окуучунун инсандык бөтөнчөлүктөрүнөн, кызыккандыгынан жана окууга карата жөндөмдүүлүгүнөн принципалдуу көз каранды.

Лингвистикалык билим алууга компетенттүү мамиленин негизги идеясы кыргыз тилин предмет катары окутуу айрым үзүп-чолунган билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү бербеш керек, мында окуп жаткан жаш адам ар кыл түрдүү социалдык-кырдаалдык шарттарда өзүнүн жөндөмдүүлүгүн жана дайым даяр билгичтиктүү болуусун өнүктүрүүсү зарыл.

Компетенттүү мамиле – бул кесиптик билим берүүнү жана эмгек рыногунун керектөөлөрүн тартипке келтирүү аракети, б.а., компетенттүү мамиле жумуш берүүчүлөр тарабынан болчу билим алууга деген заказдар менен байланыштуу. Компетенттүү мамиле лингвистикалык билим берүүнүн натыйжаларынын билим берүү системасынын чектеринен тышкарыда таанылышын көңүлгө алат.

Компетенттүү мамиле коомдун адистерди, мектептин бүтүрүүчүлөрүн жана мектеп окуучуларын окутуп даярдоого болгон керектөөлөрүнүн чагылдырылышы болуп эсептелинет, булар жеке

белгилүү бир билимдерге гана эмес, алган билимдерин аныкталып берилген милдеттерди ар башка шарттарда чечмелөө үчүн түзүлгөн билгичтиктерге да ээлик кылышат. Мындан тышкары ар кандай деңгээлдеги билим берүү мекемесинин азыркы күндөгү бүтүрүүчүсү өзүндө азыркы шарттарда атаандашууга жөндөмдүү, ошол эле учурда жаңы, жоопкерчиликтүү милдеттерди чечүүдө кызматташууга, биргелешкен ишмердүүлүккө даяр турууга мүмкүндүк берүүчү инсандык сапаттарды өнүктүрүү зарылдыгын түшүнгөнү маанилүү. Жогоруда айтылгандар көптү билип, көптү жасай алган эле эмес, эң башкысы, билимдерин үзгүлтүксүз жаңылоого, башка предмет тармагын кайталап өздөштүрүүгө, өзүнүн ишмердүүлүгүндө оң, эффективдүү натыйжаларга жетише билүүгө карата жөндөмдүүлүктөрүн арттыра билүү зарылдыгын билдирет. Компетенттүү мамиле бири-биринен ажырым турган билимдердин жана билгичтиктердин окуучу тарабынан өздөштүрүлүүсүн эмес, аларга комплекстүү ээлик кылууну, аткарылып жаткан ишмердүүлүктүн (окуулук, издөөчүлүк, долбоорлук ж.б.) натыйжаларына карата инсандык жоопкерчилик мамиленин калыптанышын көңүлгө алат.

Компетенттүү мамиледе колдонулуучу усулдар жана технологиялар биринчи кезекте болочок адистин, мектеп окуучусунун өзүн өзү баалоосун, өзүн өзү өнүктүрүүсүн жана өзүн иш үстүндө көрсөтүүсүн камсыз кылуучу компетенциялардын ишмердүүлүк бөлүгүн түзүп калыптандырууга багыт алышы керек. Көптөгөн изилдөөчүлөр белгилеп кеткендей, компетенттүү мамилени ишке киргизүүдө окутуунун төмөндөгү усулдары жана технологиялары көбүрөөк мүмкүнчүлүктөргө ээлик кылышат:

- долбоорлор усулу;
- портфолио технологиясы;
- компьютердик окутуу технологиясы.

Компетенттүү мамиле билим берүүчүлүк процессте, биринчи кезекте, билим берүүнүн мазмунун, түзүмүн жакшылап талдоо зарылдыгына жаңылык киргизет. Бирок анык инновациялык окутуу маалыматтык технологияны өзгөрткөндөн эле өзүнөн өзү боло калбайт, ал билим берүүнүн жаңы стратегияларын өнүктүрүүнүн негизинде ишке ашырылат.

Кыргыз тилин окутуу процессинде окуучуларда компетенциялар системасын түзүп алуу зарыл, ал үч баскычтуу иерархиядан турат:

- өзөктүк (негизги) компетенциялар, булар билим берүүнүн жалпы мазмунуна тийиштүү болушат;
- предмет аралык (жалпы предметтик, транс-предметтик) компетенциялар, булар окуу предметтеринин жана билим берүүчүлүк мекемелердин аныкталып берилген алкагына тийиштүү болушат;
- спецификалык (атайын), предметтик компетенциялар, булар алдыдагы эки деңгээлге карата жекеликтик болуп эсептелишет.

Өзөктүк билим берүүчүлүк компетенциялар, бир тарабынан, мектептик циклдин бардык окуу предметтеринин комплексинде түзүлөт, экинчи тарабынан, кыргыз тили сабактарында бири-бири менен өз ара жуурулушуп кетишет.

Өзөктүк компетенциялар психологиялык-педагогикалык көз караштан алганда, окуп-таанып билүүчүлүк ишмердүүлүк процессинде түзүлүүгө тийиш болгон билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн жана баалуулук мамилелердин деңгээлинде окутуунун натыйжалары менен карым-катышта болушат. Мында окуучулардагы баалуулук мамилелер көңүлгө алынат:

– дүйнөлүк гуманитардык билимдин курамдык бөлүгү катары кыргыз тили предметине кызыгуунун келип чыгышы;

– чыгармачылык элестетүүнүн, эстетикалык татымдын өнүгүшү;

– өздүк турмуштук позициянын жаралышы;

– тил өнөрүнүн искусствонун башка түрлөрү менен байланышын түшүнүү;

– кыргыз тили предмети аркылуу өлкө, инсан, коом, дүйнө жүзү ж.б. сыяктуу социалдык жана табияттык түшүнүктөрдүн жалпылыгы.

Орто мектептеги лингвистикалык билим берүүнүн өзөктүк компетенциялары окуучулардын сөз өнөрүнө, кыргыз жана дүйнөлүк лингвистика илиминин ички руханий байлыгына жакындашуусу менен байланышкан. Кыргыз тилинен лингвистикалык билим берүүнүн жетектөөчү максаты – квалификациялуу окурманды даярдоо аркылуу толук кандуу инсанды түзүп калыптандыруу.

Кыргыз тилинен билим берүүнүн негизи – тил илиминин, кыргыз тилинин грамматикасынын морфология бөлүмүн окуу жана үйрөнүү, ал аркылуу кыргыз адабияты туундуларынын үлгүлөрү жана кыргыз маданияты менен таанышуу. Өзөктүк компетенцияларды түзүүгө V–IX класстардын, биздин мисалыбызда V класстын, кыргыз тили курсунун түзүмү жана мазмуну баш ийдирилген. Кыргыз тилинин – морфологиянын материалдарын үйрөнүүнүн максаттарына ылайык, V класстар үчүн төмөндөгүдөй өзөктүк милдеттер алдыга жылдырылат:

- окуучулардын программанын алкагында кыргыз тилинин морфологиясы боюнча теориялык материалдарды окуп өздөштүрүүлөрү;

- окуучулардын өзөктүк компетенциялардын алкагында кыргыз тилинин морфологиясы боюнча теориялык материалдардын маани-мазмунун терең

андап түшүнүүлөрүнө жана аларды өз алдынча талдап, комментарийлей билүүгө даярданууларына өбөлгө түзүүчү көндүмдөрдүн жана билгичтиктердин иштелип чыгышы;

- тилди дүйнөнү көркөм көрө билүү өнөрү, сөз өнөрү катары түшүнүүлөрдү бекемдеп калыптандыруу;

- эмоционалдык толгонууларга, морфологиядагы грамматикалык категориялардын мазмунун тереңден кабылдоого тарбиялоо;

- тилдик тексттеги бүтүндүк эстетикалык кабылдоону калыптандыруу жана андагы сүрөттөөчүлүк-көркөмдүк каражаттардын ролун түшүнүү;

- окуучулардын кептик ишмердүүлүк билгичтиктерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүү, сөз корун байытуу.

Мына ушул сыяктуу өзөктүк милдеттердин аткарылышы кыргыз тилинин морфологиясынын материалдарын мектептин V классында өздөштүрүү сабактарында окуучулардын компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүгө негиз болуп берет.

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. – Б.: Бийиктик, 2011. – 384 б.
2. Блинов А.О. Самоориентированная компетентность как основа партнерства в обучении // *Alma mater*. – 2012. – № 5. – С. 11-15.
3. Дуброва М.В. Компетентностные задачи как средство реализации практико-ориентированной направленности современного образования // *Стандарты и Мониторинг в образовании*. – 2012. – № 2. – С. 7–13.
4. Кан-Калик В.А., Хазан В.И. Психолого-педагогические основы преподавания литературы в школе. – М.: Просвещение, 1988.
5. Карякин Ю.В. К компетентности через понимание // *Философия образования*. – 2012. – № 1. – С. 169–173.
6. Протченко Н.А. Повышение ИКТ-компетентности участников образовательного процесса в условиях сельской школы // *Информатика и образование*. – 2012. – № 2. – С. 45–59.
7. Степанов С.В. Актуальные проблемы содержания, технологий формирования и оценки компетенций // *Стандарты и Мониторинг в образовании*. – 2012. – № 1. – С. 56–59.
8. Столбова И.Д. Инструментарий оценивания результатов образования при компетентностном подходе // *Стандарты и Мониторинг в образовании*. – 2012. – № 4. – С. 24–30.

Рецензент: к.п.н., доцент Оторбаев Б.К.